

# SZEMLE

## ÁTMENETEK – FIATALOK A GLOBALIZÁLT VILÁGBAN

Mind gyakrabban hallani olyan vélekedéseket, hogy az iskola és a munka közötti átmenet az utóbbi időben problematikussá vált Magyarországon.\* Modernnek vélt, valójában végletesen leegyszerűsített nézetek szerint a legfőbb baj az oktatásban keresendő, ahol a diákokat nem készítik fel kellőképpen a dolgos hétköznapokra, aminek köszönhetően a fiatalok egyre kevésbé képesek megfelelni a munkapiaci követelményeknek. A recept egyszerűnek tűnik: pontosan fel kell térképezni, mik is a munkavállalók elvárásai, s az oktatás/képzés ennek megfelelő változtatása, kiigazítása után jóformán zökkenőmentessé tehető a fiatalok számára nehéz időszakot jelentő átmenet a munka világába. A bajok az említett feltérképezésnél kezdődnek: hamar kiderül ilyenkor, hogy mennyire ismeretlen terület a hazai oktatás számára a munkapiac, mennyire hiányosak vagy esetlegesek a kapcsolatok a két szféra között. Még a témában megszólaló szakemberek is csak néhány felmérés eredményeire támaszkodhatnak, de az is előfordul, hogy a tetszetőnek tűnő vélemények vagy akár egész elméletek mögött néhány személyes élmény húzódik csupán.

Nem kizárolag hazánkban találkozunk a jelen séggel – elég fellapozni a nagyobb európai uniós vagy egyéb nemzetközi szervezetek oktatáspolitikai kiadványait: hemzsegnek bennük az olyan szófordulatok, mint „gyakorlatorientált képzés” vagy a „munkapiaci igényeknek megfelelő”, esetleg „piacképes oktatás”. S nemcsak a szakképzésre gondolunk, de például a bolognai folyamat indoklása, sőt egyszerű ismertetése sem képzelhető el nélküük. Persze a jobbító szándék vezérelte, a *status quo*n változtatni akaró oktatáspolitikát inkább jellemzi a normatív, mint a pusztán

leíró vagy magyarázó megközelítés; fontosabb a *Sollen*, mint a *Sein*. Nincs ezzel semmi baj, még ha közvetlen következménye is, hogy globalizálódó világunkban az elérni kívánt állapotot tükröző narratívak egyre jobban hasonlítanak egymásra, hogy hivatalnokok és szakértők gyakran szinte szó szerint ugyanazt szakközök Budapesten, mint Tallinnban vagy Madridban.

Azban nem is annyira ez ellen, mint inkább egy másfajta leegyszerűsítés ellen emelik fel szavukat a 2009-ben megjelent, *Transitions from School to Work c. kötet* szerzői. Állításuk szerint az iskola és a munka közötti átmenetet vizsgáló eddig kutatások túlnyomó többsége egyedüli eseményként tekintett a jelenségre, és ennek megfelelően önállóan is vizsgálhatónak tartotta. Nincs jóléz így, vélik a kutatók, a munkába való átmenet nem független egyéb átmenetektől (elköltözés a szülői házból, párokcsatol, gyerekvállalás), érdemlegesen csak azokkal együtt szabad vizsgálni. Nem véletlen tehát a címben szereplő többes szám: nem átmenetről, hanem átmenetekről írnak a szerzők.

Nemcsak a téma bővítésére van azonban szükség. Annak ellenére, hogy az interdiszciplinaritás fontossága általánosan elismert, és a többszintű megközelítés kívánatosnak tartott, ez a tényleges kutatásokban ritkán valósul meg. A közigazdászok magyarázatul a kereslet és kínálat fogalmát hívják segítségül, illetve megmaradnak annál az elközelésnél, hogy a fiatalok *homo oeconomicus*-ként viselkednek, hogy minden cselekedetük racionális megfontolásokon nyugszik. A szociológusok a társadalmi struktúra szerepére, kulturális variációkra, intézményekre fektetik a hangsúlyt. A pszichológusokat pedig természetesen az egyén érdekli, az egyéni adaptáció és fejlődés. A felek közötti párbeszéd, netán közös tudományos munka azonban – a nem tagadott hasznosság ellenére – meglehetősen ritka.

Mind a kutatás tárgya, mind a használt módszer tehát változtatást igényel. Van azonban még

\* A recenzió a TÁMOP 3.1.1-7.1.6 (A tanulás és a munka világa közötti átmenet vizsgálata tanulói pályakövetéssel) keretében készült.



valami, ami talán még ezeknél is fontosabb, és szintén újragondolást igényel. A szerzők szerint ugyanis eljárt a nagy narratívák, a nagy magyarázó elméletek felett az idő. Bármennyire meggyőzőek legyenek a nagyobb szocializációs elméletek, és szükséges az ismeretük, ezek, az egyszerűség kedvéért globalizációként fémjelzett korszakunkban, ha nem is elavultnak számítanak, de feltétlenül kiegészítésre szorulnak.

Kockázati társadalunkban (Beck) dominál az életutak heterogenitása. Az egyén egyre gyakrabban kényszerül arra, hogy önálló döntéseket hozzon. Egyre kevésbé követhet korábbi mintákat, alkalmazhatjól bevált recepteket, így sokszor egyedül marad, hiszen életpályája jelentősen eltérhet a szüleitől, akiktől emiatt kevés segítségre számíthat. Standardok hiján az átmenet életervezési paradoxont (*planning paradoxon*) eredményez: kitalpított utak helyett állandósul az önálló tervezési kényszer. A fiatalnak magának kell meghoznia az életét érintő fontosabb lépéseket, ezek következménye azonban sokszor kiszámíthatatlan. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy azért a hagyományos (standard) átmeneti minták sem tüntek el véglegesen, ma is megvannak, még ha változtak is.

A *Transitions from School to Work* egy 16 tanulmányból szerkesztett kötet, amely öt részre oszlik. Az első rész két írása egy elméleti keret felvázolására tett kísérlet. A másodikban a munkapiaciaknak a hetvenes évek óta tapasztalható makroszintű változásaiba nyerünk betekintést; a harmadik az egyéni döntéshozatalok vizsgálatára fekteti a hangsúlyt. A negyedik fejezet a különböző átmenetekkel és összekapcsolódásukkal foglalkozik; végezetül az utolsóban az oktatáspolitika beavatkozási esélyeinek szentelt írásokat olvashatjuk. Az összes tanulmány ismertetése természetesen meghaladná a recenzió terjedelmi korlátait, ennek ellenére remélém, hogy a következőkben bemutatott néhány írás elegendő lesz ahoz, hogy az olvasó képet alkothasson a könyvről.

*Mary Corcoran és Jordan Matsudaira* két amerikai survey, a CPS (*Current Population Survey*) és a PSID (*Panes Study of Income Dynamics*) adatbázisát használta fel közös tanulmányában. Az adatok azt mutatják, hogy az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb azok aránya (föleg a feketék között), akik nem rendelkeznek stabil munkahellyel. Ennek egyik magyarázata makroökonómiai jellegű (globalizáció, technikai fejlődés, az ipari szektor jelentőségének csökkenése, a szol-

gáltató szektor növekedése stb.). További lényeges tényezők között említi a szerzőpáros a bebörtönzött magas arányát (ez különösen a feketék köztött ölt óriási méreteket Amerikában), a kötelező tartásdíjat (ami miatt sokan inkább lemondanak egy bejelentett munkahelyről), a szakszervezetek súlyának gyengülését, illetve a szakszervezeti tagok számának csökkenését, az emigránsok számának emelkedését. A szerzők azonban nemcsak strukturális okokat vélnek a változások mögött. Szerintük az attitűdök és a normák is átalakulóban vannak: egyre nagyobb arányban találni olyan fiatalokat, akik nem szívesen vállalnak főállású munkahelyet, hogy ily módon elkötelezzék magukat, akik nem vagy csak később akarnak a felnőtt világ részévé válni.

*Andreas Walther* két nagyobb európai projekt kvalitatív kutatásainak eredményeire támaszkodik: *Youth Policy and Participation* (YOYO), 2001–2004; *Families and Transitions in Europe* (FATE), 2001–2004. Az intézményi szereplők hajlamosak az átmenetet az iskolai végzettség megszerzésére, valamint a munkapiaci belépésre leszükíteni. Innen egyenes út vezet oda, hogy az eredményességről, illetve a kudarcért az egyént teszik felelőssé, az egyént, aki maga hozza meg a továbbtanulással, álláskereséssel kapcsolatos racionális döntéseit. Ez a felfogás az átmenettel foglalkozó vizsgálatokban is gyakran megjelenik, amikor leginkább azt kutatják, hogy „ki milyen messzire viszi”. Az átmenet ilyen lineáris fel-fogását tagadja a szerző, aki szerint az átmenet/átmenetek ennél jóval komplexebb folyamatnak tekintendők. Kedvenc metaforája a jojó, ami az átmenet töredézettségrére, meg- vagy visszafor-díthatóságára utal.

A német újraegyesítést követően erősen meugrott a munkanélküliek száma és aránya. Ez először hallásra nem túl meglepő, hiszen a volt NDK-ban hivatalosan nem voltak munkanélküliek, de a régi tartományokban is egyre kevesebben találnak munkát. Nemcsak a munkanélküliség emelkedése változtatta meg azonban a munkapiacot és ezáltal a dolgozóképes lakosság helyzetét, hanem az ún. prekárius vagy bizonytalan állások (átmeneti munkák, határozott szerződések stb.) utóbbi években megfigyelhető egyre erőteljesebb növekedése is. Mindez természetesen kihat a munika-egyéni megítélésére. Tanulmányukban *Christian Ebner* és *Jutta Allmendinger* a munkahellyel kapcsolatos szubjektív vélemények változásait vizs-

gálták az ország két részében. A biztonságos munkahely iránti igény (materialista érték), ami közvetlenül a *Wende* után élesen különbözött a volt NSZK és a volt NDK területén, mára kiegyenlítődött – két ellentétes folyamatnak köszönhetően. A kelet-német fiatalok közvetlenül a rendszerváltás után nagyon nagy jelentőséget tulajdonítottak egy biztonságos állásnak. Azóta ez az elvárás – a kutatók mérete adatok szerint – csökkent (megszokás?, beletörökös/rezignáció?). Nyugaton a biztonságos állás fontossága a betölthető állás helyek csökkenésével párhuzamosan nő, azaz a kínálat korrelál a fontossággal, a tulajdonított értekkel („kincs, ami nincs”). Ezzel ellentében viszont nem találtak a szerzők különbséget a kelet- és nyugat-német fiatalok között az általuk posztmaterialistának nevezett értekek („az állás legyen érdekes”) megítélésében: jelentőségük minden régi, minden az új tartományokban nőtt a megfigyelt időszakban, 1992 és 2006 között.

Svájcban kalauzolja az olvasót *Marlis Buchman* és *Irene Kriesi*. Az alpesi országban nagyon korai az iskolai szelekcíó, a diákok többsége számára lényegében már a hatodik osztály után eldől, hogy szakmát fog-e tanulni a későbbiekben, vagy felsőfokon tanul tovább. A szerzők a COCON (*Competence and Context*) longitudinalis vizsgálat adataiból indultak ki, amelyben első körben 15 és 21 éves fiatalokat kérdeztek meg 2006-ban. A mintából kiválogatták a lányokat, s leginkább azt nézték meg, hogy az ún. nem tradicionálisan női szakmákra jelentkezők milyen jellemzőkkel írhatók le. Legfontosabb tényezőnek a szülők iskolai végzettsége bizonyult: minél több iskolát végzett a szülő, annál nagyobb valószínűséggel választott a lányuk valamelyen nem kimondottan női szakmát. Hasonló hatást találtak a szerzők, amikor azt nézték meg, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak a szülők lányuk előrehaladásának a matematikában: minél fontosabbnak vélték lányuk számára (is) a matematikát, annál kevésbé döntött gyermekük egy női foglalkozás mellett. A szerzők – előzetes hipotézisükkel ellentében – viszont fordított hatást találtak az édesanya foglalkozása és a gyermek választotta szakma között: a hagyományosan női szakmát úzó édesanyák lányai között gyakrabban vannak olyanok, akik valamelyen férfi vagy legalább is nem női pálya mellett döntötték (az édesanya foglalkozása tehát számukra, úgy tűnik, negatív mintaként funkcionál).

*Ingrid Schoon, Andy Ross* és *Peter Martin* szerint is elhibázott a fiatalok felnőtté válását csupán egy átmenetre (pl. az iskola és a munka közöttire) leszűkíteni. A folyamat megértése egyéb párhuzamosan zajló, a fiatalok számára nem kevésbé lényeges történések/változások feltárását is igényli. A globalizáció beköszönte nem feltétlenül jelenti a hagyományos életpályák megszűntét, újakra való felcserélését. Sokkal inkább jellemző a régi és új minták egyidejűsége, a stabilizáció és destabilizáció párhuzamossága. A társadalmi háttér fontossága mellett a szerzők nemek közötti különbségekre is felhívják a figyelmet. A fiatal nők átmenete diverzifikáltabb képet mutat – egyeseknél a gyermekvállalás miatt gyakoribb a részmunkaidős vagy átmeneti jellegű foglalkozás, másokra a „férfi” karrierminta követése jellemző.

*Jessica L. Garrett* és *Jacquelyne S. Eccles* írásának kiindulópontja, hogy nemcsak különböző átmenetek léteznek, de egy-egy átmenet sem tekinthető egy adott társadalmi intézmény egyszerű felcserélésének egy másikra (pl. iskola-munkahely, egyedüllét-házasélet). A szerzők az ún. MSALT-adatbázisból (*Michigan Study of Adolescent Life Transitions*) indultak ki, és a fiatalokat öt szempont szerint vizsgálták (iskola, család, kortárscsoport, partnerkapcsolat, munka). Klaszteranalízis után öt nagyobb csoportot különlítettek el: „későn érók” (*late bloomers*), „randizók” (*daters*), „dolgozók” (*workers*), „kialakult személyiségek” (*well-rounded adolescents*) és „korán kezdők” (*early starters*). Azok a fiatalok, akik minden energiájukat egyetlen területre összpontosítják (pl. csak a munkára vagy csak a párkapsolatra koncentrálnak), kevésbé képesek azokat a szolid alapokat megteremteni, amelyek szükségesek egy zökkenőmentes átmenethez. Ennek megfelelően a „dolgozó” és a „randizó” a két leginkább problématiskus típus. A „kialakult személyiségek” mind az öt területen jól teljesítenek. A maradék két típus két-három területen jól teljesít, a többöt viszont egy ideig elhanyagolja (pl. a „későn érók” jól tanulnak, vannak barátaik, de a munka vagy a szexuális kapcsolat még nem érdekli őket [annyira]). Ennek ellenére hiba lenne a felnőtt korba való átmenetnek ezeket a különböző típusait egy sikeres/nem sikeres dimenzió mentén leírni. Inkább arról van szó, hogy az átmenet nem egységes, többféle változata létezik, egyik sem tekinthető az „igazi”-nak, az „egyedül kívánatos”-nak.



Módszertanilag is érdekes *Barbara Schneider* vizsgálata, hiszen a Csíkszentmihályi kidolgozta SEM-et (*Experience Sampling Method*) használta. A fiatalok egy héten keresztül egy speciális karórát viseltek, amely naponta nyolc alkalommal jelzett. minden ilyen alkalommal a résztvevőknek ki kellett tölteniük egy kérdőívet (időpont; hely; jelenlévők; saját érzések, gondolatok). Az egyik kérdésben arra kellett válaszolniuk, hogy az éppen végzett tevékenység inkább munka vagy inkább játék számukra – esetleg mindenekető, vagy egyik sem. E kitöltött lapok alapján a kutató négy típust különböztetett meg: „dolgozó”, „tunya” (*idler*), „játékos” és „stratégá”.

A kutatásba bevont személyeket nyolc ével később újra felkeresték. A legmeglepőbb az volt, hogy a tinédzserként megállapított jellemzők időtállónak bizonyultak. Így például a dolgozók és a stratégák inkább úztek olyan tevékenységet, amelyet kihívásnak és hasznosnak tekintettek, míg a tunyák önbecsülése alacsonyabb volt, munkájukat kevésbé tartották kielégítőnek.

*Katarina Salmela-Aro* egy eddig inkább más területekről (pl. a szociális szakmák) ismert jelenséget, a kiégést (*burning out*) vizsgálta az iskolában. Az iskolai kiégést három dimenzió mentén határozza meg: kimerülés/elfáradás; cinikus attitűd az iskolával szemben; alkalmatlanság érzése. Nem szindrómaként értelmezi a jelenséget, hanem egy, a gyengéltől a súlyos formáig terjedő kontinuumként képzeli el. Írásában, ezzel eltérve a többi tanulmánytól, nem a munkába állás problémájával foglalkozik, hanem a komprehézív oktatással (ez Finnországban az első kilenç évet jelenti) és az ezután következő időszak közötti átmenetettel. Az iskolai kiégés – kutatása szerint – jobban érinti a lányokat és a sikerorientált tanulókat. Meghatározó szerepe van ezenkívül a kortárcsoportnak, valamint az iskolai környezetnek (légkör, tanárok hozzáállása). Végezetül Salmela-Aro az iskolatípus fontosságát emeli ki: a diákokkal szemben nagyobb elvárását támasztó középiskolákban (*academic track*) elterjedtebb a jelenség, mint a szakképző intézményekben.

*Karina Weichhold* tanulmányának megírásához a PsycINFO adatbázist használta fel. Hárrom fontosabb megfigyelést vélt rögzítésre érdemesnek. Először is meglehetősen kevés publikáció foglalkozik a munkahelyi elhelyezkedést segítő projektek vizsgálatával. Másodszor, a legtöbb program evaluációja nem tudományos standar-

dok használatával történt, s hiányzik a megfelelő elméleti háttér is, amely megkönnyíthetné hatékonyságuk összehasonlítását. Harmadszor, az írások zöme szelktív, csak bizonyos csoportokkal (fogyatékkal élők, hátrányos helyzetűek) foglalkozó programok evaluációjáról számol be. Utóbbi nem meglepő: segítséget az iskola és a munka közötti átmenet megkönnyítéséhez leginkább az alacsony képzettségűek vagy képzettég nélküliek, illetve a különböző veszélyeztetett csoportok tagjai igényelnek. A szerző azonban felhívja a figyelmet arra, hogy nagy társadalmi változások, munkapiaci átalakulások idején (saz utóbbi évtizedek feltétlenül ilyennek tekinthetők) szelktív intervenciót helyett – vagy mellett – szükség lehet átfogó, sokakat vagy akár mindenkit bevonó programokra.

Érdekes írásokat tanulmányozhat az olvasó, ha kezébe veszi a kötetet, feltétlenül ajánlható mindenkinnek, akit érdekelnek a fiatalok problémái a mai világban, aki szeretne többet megtudni a fiatalkori szocializációról, a munkába állás körföldményeiről, az egyéni stratégiáról. Más kérdés, hogy a vállalt és egyedüllehetőségesnek tekinthető elméleti és módszertani eklekticizmusnak, illetve a tárgyalt téma szerteágazó sokaságának köszönhetően a tanulmányok kevessé alkotnak egységeset. Hiányzik a lánc, amire felfűzhetnénk a szemeket. Ezt persze a szerkesztők, akik szintén mára lejárt a nagy narratívák ideje (persze azt is mondhatnánk: éppen ez korunk meghatározó narratívája), valószínűleg szándékosan nem is akarták. Bármennyire szímpatikus legyen is azonban ez a leegyszerűsítések elleni beállítódásuk, a hiányérzet megmarad.

(*Ingrid Schoon & Rainer K. Silbereisen: Transitions from School to Work. Globalization, Individualization, and Patterns of Diversity. Cambridge University Press, 2009, New York. 388 p.*)

Tomasz Gábor

